

VERTALERSGELUK
Liesbeth van Nes

Goedenavond, dames en heren, mijn naam is Liesbeth van Nes en ik heb het genoeg gehad *HhhH* van Laurent Binet te vertalen.

De titel staat voor ‘Himmlers Hirn heisst Heydrich’. In het boek laat Binet zien dat een aantal van Himmlers sinistere besluiten door Heydrich zijn voorgekookt.

Het boek gaat voor een groot deel over Heydrich en voor een klein deel over Gabčík en Kubiš, de twee parachutisten die in 1942 ‘Operatie Anthropoid’ moesten uitvoeren – een operatie die uitloopt op de liquidatie van Heydrich. Dat heeft een duidelijk aanwijsbare reden: over Heydrich is veel meer bekend dan over Gabčík en Kubiš. En Binet heeft, zoals hij zelf schrijft, niets willen verzinnen. Toch noemt hij *HhhH* een roman. En dat is dan meteen het derde onderwerp van het boek: hoe Binet een roman heeft geschreven over een historische gebeurtenis die hem jaren heeft gefascineerd. De drie onderwerpen, Binet, Heydrich, en Gabčík en Kubiš lopen door elkaar heen.

Vanavond wil ik een passage aan de orde stellen die te maken heeft met een van de gruwelen die aan het brein van Heydrich zijn ontsproten, de *Endlösung* en dan met name hoe dat zijn uitwerking kreeg in Auschwitz. Het gaat om hoofdstuk nummer 162, een ultrakort hoofdstukje. Dit is de Franse tekst die ik onder ogen kreeg:

‘Un train de marchandises s’immobilise dans un crissement interminable. Sur le quai, il y a une longue rampe. Dans le ciel, on entend le croassement des corbeaux. Au bout de la rampe, il y a une grande grille, avec une inscription en allemand sur le fronton. Derrière elle, un bâtiment en pierre brune. La grille s’ouvre. On entre a Auschwitz.’

En dit was mijn eerste vertaling

‘Een goederentrein komt met een eindeloos gekrijs tot stilstand. Op het perron een lange *rampe*. In de lucht is het gekras van kraaien te horen. Aan het eind van de *rampe* staat een groot hek met als fronton een Duitse tekst. Daarachter een gebouw van bruine steen. Het hek gaat open. Dit is Auschwitz.’

Die paar zinnen bevatten al veel stof voor vertaaldiscussies, maar ik wil alleen nader ingaan op het woord *rampe*, dat voor mijn een vertaalprobleem opleverde. Wat kan er op een perron staan of liggen of aangebracht zijn? Van Dale geeft voor ‘rampe’ als betekenissen:

- (1) helling, hellend vlak
- (2) trapleuning
- (3) voetlicht, lichtbak
- (4) lanceerbaan
- (5) ramp (skaten)

Alleen de eerste twee komen in aanmerking voor overweging. De *rampe* moet zich immers op het perron bevinden - *Sur le quai, il y a une longue rampe* - en naar een hek leiden, naar de toegangspoort van Auschwitz. Wat doe je dan? Gooien met de dobbelsteen? Nee, dat gaat echt niet. Op zo’n moment, als de betekenis zich niet zomaar laat vinden of doorgronden, kun je als vertaler alleen nog maar proberen het beschrevene zo precies mogelijk te visualiseren en op zoek gaan naar beeldmateriaal.

bevredigend.

Dit is de foto die het Joods Historisch Museum me stuurde nadat ik per mail om hulp had gevraagd. Het is een foto van het Auschwitz-Stammlager. Een beladen en bekend beeld: een Duitse tekst boven op het hek, maar geen *rampe*, geen spoorlijn, geen perron, geen aanknopingspunt. Wel schreef de medewerkster van het JHM in de begeleidende mail dat een rampe een perron was. Een laadperron. Zo kreeg ik te maken met een laadperron op een perron. Dat was niet erg

Vervolgens deed ik een beroep op een vriend van me, die me een middag lang op internet kwam helpen zoeken. We bekeken zelfs filmpjes die mensen op You Tube hadden gezet, filmpjes van hun bezoek aan Auschwitz. Maar hoe we ook keken, het was niet mogelijk de inscriptie en het perron aan elkaar te verbinden. De treinen stopten niet in het Stammlager, Auschwitz 1, maar in Birkenau, Auschwitz 2.

De foto van Birkenau hiernaast is van binnenuit genomen, het spoor heeft zich vertakt. Van buitenaf zie je een enkel spoor lopen naar de toegangspoort. Maar geen enkel beeld van Birkenau toont een Duitse tekst op een hek, als er al een hek is. Als vertaler mag je niet zomaar aannemen dat er in de brontekst iets staat wat onjuist is. Maar uiteindelijk moest ik concluderen dat beide foto's elkaar uitsloten en dat er in de tekst een probleem zat, dat ik in eerste instantie helemaal niet had onderkend. Dat gebeurt vaak, dat je van het ene in het andere probleem terechtkomt.

Terug naar de *rampe*. Op deze foto van Auschwitz-Birkenau dacht ik een soort helling te zien, de eerste betekenis die Van Dale geeft. Ik kan niet meer terughalen in welke volgorde we al het materiaal bekeken, wel weet ik dat die vriend op een dag met een site aan kwam zetten met als titel *La rampe de la mort*: een Franse site, waarin een overlevende aan de hand van foto's vertelt wat er na aankomst in Auschwitz gebeurde. In het kort: een trein rolde pas binnen als niets meer aan het

vorige transport herinnerde. In 1942 waren er geen perrons, de mensen vielen gewoon uit de wagons. Vervolgens vond de selectie plaats. Om alles 'rustig' te laten verlopen werden moeders niet van hun kinderen gescheiden: zij moesten *la rampe de la mort* aflopen. Een traject dat regelrecht van de trein naar de vernietiging leidde.

Hoe wrang ook, dat was een moment van vertalersgeluk. Ik wist eindelijk waar mijn auteur het over had. Hij had een woord gebruikt, *rampe*, in een heel specifieke betekenis, die niet in het woordenboek staat: de weg naar de dood. Als je als vertaler weet hoe je auteur heeft gedacht, heb je vaste grond onder de voeten.

Dit is een foto die een bezoeker van Auschwitz heeft gemaakt. Je ziet rails, een goederenwagon en twee informatieborden. Dit is volgens de ondertitel de *rampe*. De weg naar de dood. Pas toen roerde zich de vertaler Duits in mij, die ik ook ben. Het woord *Rampe* is in het Duits namelijk een woord met als eerste betekenis ‘laadperron’ en daarnaast ‘hellend vlak’ of ‘voetlicht in het theater’. Maar het betekent ook ‘Ort der Selektion in der Vernichtungslagern des Holocausts’.

En misschien had de medewerkster van het Joods Historisch Museum *Rampe* wel op zijn Duits bedoeld en niet op zijn Frans. Het woord was natuurlijk destijds door Franse gevangenen overgenomen en was een eigen leven gaan leiden, een ‘Auschwitz-leven’.

Goed, ik had nu een soort werkvertaling voor de ‘rampe/Rampe’ en moest er iets van proberen te maken. Een andere vriend van me, die minstens 25 jaar geleden een bezoek aan Auschwitz bracht en die al mijn veronderstellingen over het hek en de rails kon bevestigen, begon me de duimschroeven aan te draaien. Wilde ik deze ongerijmdheden, deze onzin door de vingers zien in een roman die geen fictie beweerde te bevatten?

‘Van Nes, wil jij de Holocaust ontkennen?’ Hij overdreef, wat in zijn aard ligt, maar toen hij eenmaal was vertrokken besloot ik Binet een brief te schrijven. Met enige schroom, want hij was op dat moment pas 37 en het ging om zijn debuut, dus ik wilde hem beslist niet voor het hoofd stoten. Maar Binet bleek heel goed tegen kritiek te kunnen en gaf meteen toe dat hij twee beelden door elkaar had gebruikt, Auschwitz 1 en Auschwitz 2. Maar die *rampe*, daar wilde hij toch niet aan. Het duurde even, hij moest zelf die sites eens rustig bekijken. Uiteindelijk zijn beide zinnestjes met de *rampe* komen te vervallen. Ook in de Franse pocketeditie. Ook dat is een beetje vertalersgeluk: een auteur helpen, als die zich *laat* helpen.

De vertaling van hoofdstuk 162 luidt nu zo:

‘Een goederentrein komt met een eindeloos gekrijs tot stilstand. In de lucht is het gekras van kraaien te horen. Aan het eind van de rails staat een groot hek met als fronton een Duitse tekst. Daarachter een gebouw van bruine steen. Het hek gaat open. Dit is Auschwitz.’

Maar er blijft een vraag. Hoe komt het dat Binet die op alle terreinen zo’n doortimmerde tekst aflevert, in dit geval een fout maakte? Ik heb me dat nooit echt afgevraagd, want Binet had me het antwoord al gegeven voor de vraag in me opkwam.

Terwijl hij *HhhhH* aan het schrijven was, kwam *Les Bienveillantes* uit van Jonathan Littell, hier in Nederland vertaald door Jeanne Holierhoek en Janneke van der Meulen als *De welwillenden*. Binet heeft het met argusogen gelezen, omdat hij bang was dat hem het gras voor de voeten werd weggemaaid. Maar dat bleek niet het geval. *HhhhH* had een heel eigen onderwerp. Toch heeft Binet in *HhhhH* drie keer naar Littell verwezen. In de eerste plaats neemt hij de omschrijving van Heydrichs handen letterlijk van Littell over. Verder

kwalificeert hij het boek van Littell als 'Houellebecq bij de nazi's'. En ten slotte is er de episode in Kiev, waar Standartenführer Blobel verantwoordelijk was voor het bloedbad in Babi Jar. Littell schrijft dat Blobel in een Opel stapt. Binet vraagt zich af hoe Littell kon weten het een Opel was. Hoe is het mogelijk dat iemand, die zich druk maakt om een automerk, in een stuk over Auschwitz twee fouten laat staan?

Voor een antwoord moeten we eerst nog even terug naar Littell. Zijn hoofdpersoon, Max Aue, een man die carrière maakt bij de SS, is aanwezig bij het bloedbad in Kiev, bij de slag om Stalingrad, de deportatie van de Hongaarse joden en ten slotte ook in Auschwitz, waar hij door kampcommandant Höss zelf wordt rondgereden om onder andere de barakken en de crematoria te zien.

Dat mag een auteur van fictie zich veroorloven, maar voor Binet, die zich met geen enkele soort van fictie in wil laten, is het natuurlijk onaanvaardbaar. Hij laat de trein stoppen *voor* het hek. De lezers van zijn roman gaan Auschwitz niet binnen.

En dat is de verklaring voor de fouten. Hoofdstuk 162 is niet geschreven op basis van onderzoek. Het is een statement.

September & oktober 2011